

Lektio

Marjukka Piirainen

Puutarhakulttuurin reunamilla – Tietoa, taitoa ja taimia syrjäseudulle Kainuuseen

Väitöstutkimukseni aiheena on kainuulainen piha- ja puutarhakulttuuri. Se ei voi ylpeillä loistokkuudellaan, ja kysymys, johon usein olen saanut muualla Suomessa vastata kerrottua tutkimusaiheeni onkin ollut: onko sellaista? No, toki on, mutta se on vaatimatonta eikä se ole pitänyt meteliä itsestään – eikä sillä toisaalta ole ollut siihen syytäkään. Puutarhataiteen tai kasvilajiston tutkijoille sillä ei ole ollut paljoakaan annettavaa. Perinteen- ja kulttuurintutkijalle sen sijaan on, sillä kun pysähdymme katsomaan sitä läheltä ja kuuntelemme hiljaisia ääniä, se voi kertoa monenlaisia kiinnostavia asioita.

Kainuulainen puutarhakulttuuri on paitsi vaatimatonta, myös nuorta, ja juuri siinä piilee sen kiehtovuus. Kun aloin tutkia aihetta viitisentoista vuotta sitten graduani varten, sain haastateltavakseni ihmisiä, jotka pystyivät kertomaan ensimmäisten puutarhakasvien

tulosta kotipihoille. Ennen sitä kainuulaispihat olivat olleet hyvin avaria, piha-piirissä kasvoi useimmiten vain yksittäinen pihlaja tai joskus tuomi. Maalaispihat ovat olleet aiemmin aukeita muualakin maassa, mutta pisimpään tapa jatkui Kainuussa ja Lapissa. Puutarhakasvien ilmaantumista kainuulaispihoille ei ollut aiemmin tutkittu, eikä sen varhaisvaiheista ole jäänyt juurikaan kirjallisia lähteitä. Pihoilla tapahtunut muutos, eli kasvillisuuden lisääntyminen ja hyötyviljelyn yleistyminen, on kuitenkin todennettavissa valokuvista. Muutoksen taustalla olevat tapahtumat, toimijat ja kohtaamiset olisivat silti jääneet pimennoon ilman haastatteluissa tuotettua muistitietoa, joka tarjosi mahdollisuuden tutkia ilmiötä kokonaisuudessaan. Elävät, olemassa olevat kasvit yhdistyivät tutkimuksessani niitä koskevaan muistitietoon, jonka avulla oli mahdollista selvittää myös kasvien kantamia merkityksiä ja yhteyksiä, jotka olisivat muuten jääneet ulkopuoliselta havaitsematta.

Olen itsekin osa tutkimuskohdettani aiemman työni kautta puutarhurina ja puutarhakurssien pitäjänä. Oma aktiivikani sijoittuu kuitenkin 1990-luvun jälkipuoliskolle ja 2000-luvun alkuun, enkä siten ole ollut suoranaisesti osallisena tutkimieni tapahtumien kulkuun muutoin kuin nuorena puutarhan kesä-

työntekijänä. Puutarhuriudella on silti ollut suuri merkitys haastateltavien kohtaamisessa sekä tutkimusaineiston analysoinnissa ja tulkinassa. Puutarhuriminäni on toiminut kanssatutkijana, joka on toisaalta hidastanut tutkimusta välillä suorastaan häiritsevällä tavalla kohdistessaan huomioni aina uusiin aineistosta löytyneisiin yksityiskohtiin ja niiden mukana auenneille sivupuolueille. Samalla se on kuitenkin tarjonnut taustatietoa, jonka avulla menneisyydessä tapahtuneiden tekojen ja tekemättömyyksien kontekstia on voinut hahmottaa toisin kuin olisin pelkkänä kulttuurintutkijana kyennyt tekemään. Siksi näen puutarhuriminäni läsnäolon ehdottomasti positiivisena asiana. Väitöskirjassani pyrin tekemään tätä puutarhurin osallisuutta sekä puutarhakasveihin ja viljelyyn liittyvää tietoa näkyväksi erityisesti ala- ja loppuviitteiden avulla.

Tutkimuksessani kysyn, millaisista aineellisista edellytyksistä ja kulttuurisesti jaetusta tietoaineksesta kainuulainen piha- ja puutarhakulttuuri on rakentunut ja millaisiin historiallisiin muutoksiin ne kytkeytyvät? Tarkastelen näitä kysymyksiä neljän tutkimusartikkelin avulla. Ensimmäisessä pohdin refleksiivisesti puutarhurin, puutarhaharrastajan ja kulttuurintutkijan erilaisia tietoja sekä ammatillisen tiedon käytettävyyttä

akateemisessa tutkimuksessa. Toisessa artikkelissa tarkastelen 1860–1930-luvuilla julkaistuja puutarhakirjoja, joista paljastuu erilaisia puutarhavihjelyn puolesta esitettyjä perusteluja sekä puutarhapuheen sävyjä. Kolmas artikkeli käsittelee puutarhan hyöty- ja koristekasvien yleistymistä Kainuussa 1900-luvun aikana. Väitöskirjan neljännessä artikkelissa tutkin puutarhuriäitini ammatinvalintaa 1950-luvulla ja selvittän, millaiset syyt vaikuttivat hänen kuhmolaisnuorelle poikkeukselliseen ammatinvalintaansa. Johdantoluvussa taustoitan sekä tutkimuksen tekoa että Kainuun olosuhteita erityisesti 1900-luvun alkupuoliskolla.

Puutarhalla ja puutarhanhoidolla on ollut kautta aikain erilaisia funktioita eri puolilla maailmaa. Se on toiminut tuottamansa aineellisen hyödyn ja mielihyvän ohella esimerkiksi sosiaalisen erottautumisen keinona sekä vallan ja mahdin osoittajana. Meillä se toimi myös kansallisen yhtenäisyyden rakentamisvälineenä. Väitöskirjani pääotsikko *Kansan ja kasvien kasvatusta* viittaa tuolloisen yhteiskunnan kaksijakoisuuteen, eli jakoon herroihin ja rahvaaseen, ala- ja yläluokkaan. Kansa tarkoittaa tämän tutkimuksen puitteissa väestön suomenkielistä enemmistöä, jota pyrittiin 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa kasvattamaan monin eri tavoin.

Kasvattajana toimi sivistyneistö. Erot maan eri osien ja erilaisten asuinpaikkojen välillä olivat 1900-luvun alussa ja vielä vuosisadan puolivälissäkin todella suuret. Suomi oli monin tavoin kahtia jakautunut maa, ja etenkin eteläisten rannikkokaupunkien asukkaiden elämä poikkesi tavattoman paljon kainuulaisen syrjäseudun asukkaan arjesta. Tietoisen kansansivistys- ja -valistustyön avulla tätä eroa pyrittiin kuitenkin kuroma pienemmäksi. Kasvatustyötä tekivät useat tahot, joiden tavoitteet saattoivat poiketa toisistaan, mutta yhteistä niille oli kuitenkin pyrkimys väestön hyvinvoinnin lisäämiseen. Sen nähtiin muun muassa turvaavan yhteiskuntarauhaa ja myös lisäävän isänmaallisuutta. Maatalouselinkeinojen, erityisesti karjatalouden ja suoviljelyksen, kehittämällä pyrittiin parantamaan kansakunnan elintarvikeomavaraisuutta, mutta myös sitomaan ihmisiä maahan ja omaksumaan talonpoikaisia arvoja. Kasvien, etenkin ravinnoksi sopivien puutarhan hyötykasvien kasvatusta oli yksi tämän työn osa-alue. Hyötykasvien ohella myös koristekasveilla nähtiin olevan arvoa mielihyvän tuottajina ja ihmisluonnon jalostajina. Puutarhakirjat ilmaisivat vallinneita käsityksiä, mutta myös muokkasivat niitä määrittellen omalta osaltaan käsitystä hyvästä elämästä ja ihanteellisesta kansalaisuudesta.

Tarkastelen tutkimuksessani myös erilaisia tietoja sekä puutarhanhoitoa koskevan tiedon kulkua ja sen vastaanottoa. Vielä 1900-luvun alkuvuosikymmeninä ei kovinkaan hyvin tiedetty, miten erilaiset puutarhakasvit selviytyvät maan eri osissa. Tieto lisääntyi kokeilujen myötä, mutta huonojen vuosien ja pakkastalvien vuoksi koettiin myös ankaria takaiskuja. Puutarhakirjoja kirjoittivat alalla monipuolisesti toimineet ihmiset – miehet ja naiset – joiden hankkima tieto välittyi kirjojen mukana eteenpäin erityisesti erilaisten oppilaitosten, kuten maamies- ja emäntäkoulujen, talouskoulujen, kansanopistojen sekä seminaarien välityksellä. Kansakoululaitos sekä eri järjestöjen työ, jota erityisesti tuettiin rajaseuduilla, levittivät sekä opillista sivistystä että käytännön taitoja myös maan syrjäisimpiin kolkkiin.

Puutarhavihjely kuului yläluokan kulttuuriin ja elämäntapaan olennaisena ja luonnollisena osana etenkin maan vauraimmissa ja tiheimmin asutuissa osissa. Rajaseudun asukkaan elämässä sille ei kuitenkaan ollut varsinaisesti paikkaa eikä tarvetta. Harvaan asutusta ja sosiaalisesti homogeenisesta Kainuusta katsottuna etenkään puutarhan koristekasveilla ei ollut järin suurta arvoa, eivätkä uudet ruoka-aineetkaan välttämättä miellyttäneet. Esimerkit

olivat harvassa, eikä kasveja ollut helposti saatavilla, joten puutarhanhoito ja pihojen koristelu yleistyivät hitaasti. Tieto ei myöskään valunut ylhäältä alas päin sellaisenaan, eikä sitä otettu vastaan pureskelematta. Muutosta kuitenkin tapahtui. Olennainen lenkki tiedon ja uusien tapojen omaksumisessa olivat tutkimukseni mukaan puutarha- ja kotitalousneuvojat sekä puutarhaviljelyn parissa työskennelleet ammattilaiset, jotka tunsivat ihmisten arkitodellisuuden ja resurssit ja osasivat sopeuttaa toimintansa sen mukaan. Myös kansakoulunopettajien rooli puutarhanhoidon tunnetuksi tekijöinä oli monin paikoin merkittävä. Vuosisadan loppupuolella kirjat, lehdet ja televisio tarjosivat yhä enemmän puutarhahoidon mallia. Samaan aikaan kasvien tarjonta parani huomattavasti liikenneyhteyksien kehittyessä ja kauppuutarhojen määrän lisääntyessä eri puolilla maata.

Olen tarkastellut väitöskirjassani tätä kiehtovaa, yhtä aikaa pientä ja suurta tutkimusaiheittani erilaisista näkökulmista. Tutkimukseni suuntautuu menneisyyteen, mutta samalla se on häkellyttävän ajankohtainen. Riippuvuus ulkomaisista elintarvikkeista, etenkin Venäjältä tuodusta leipäviljasta, sekä halu pitää ulkomailta tuotettujen hedelmien ja vihannesten ostoon käytetyt varat kotimaassa oli yksi syy puutarha-

viljelyn edistämisyrkimykseen 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Viime vuosien tapahtumat, erityisesti maailmanlaajuisesti vaikuttanut koronapandemia sekä Venäjän hyökkäyssota Ukrainassa, ovat saaneet monet meistä katsomaan tulevaisuuteen aiempaa huolestuneimmin silmin. Ravinnon oma-toiminen tuottaminen kasvattamalla itse puutarhan hyötykasveja yleistyi koronan myötä eri puolilla maailmaa, myös Suomessa. Kriisiajat voivat nostaa yksinkertaiset perusasiat sekä erilaiset selviytymistaidot arvoon, joka yltykkylläisyyden keskellä helposti unohtuu, mutta myös puutarhan ja kasvien kauneus sekä itse puutarhanhoidon synnyttämä mielihyvä tuovat iloa ja voivat lisätä hyvinvointia niin hyvinä kuin huonompinaikin päivinä.

Tutkimuksessani esiin nousevissa aatteissa voi havaita pitkän aikajakson tarkastelussa – jos ei suorastaan sulkeutuvia ympyröitä, niin ainakin spiraalimaista paluuta takaisin kohti aiempia arvoja. Esimerkiksi kasvissyönti oli yksi 1900-luvun alun monista aatteista. Vuosisadan kuluessa se jäi kenties hie-man taka-alalle, mutta on nykyään eri muodoissaan todella suosittua. Tämän päivän kotipuutarhuri suosii luonnonmukaisia lannoitteita, jotka olivat itsensänselvyys ennen kemiallisten lannoitteiden kulta-aikaa, ja yksinkertaiset,

pölyttäjiä suosivat kukkakasvit valtaavat yhä enemmän alaa parturoiduilta nurmikoilta ja loistokkailta, mutta hyönteisten näkökulmasta käyttökelttomiksi muuttuneilta kukilta, joita kasvinjalostus on tuottanut. Se, mitä vanhimmissa puutarhakirjoissa nimitetään siveydeksi tai siveellisyydeksi, tarkoitti muun muassa moraalaisuutta ja eettisyyttä, luonteen jalostamista ja vastuun ottamista niin omasta elämästä kuin ympäröivästä yhteiskunnastakin. Nämä ajatukset eivät ole tarkemmin katsoen kovinkaan kaukana esimerkiksi tämän päivän ympäristöhuolesta, vain mittakaava on muuttunut ja isänmaan tilalla on koko maapallo.

Teen tässä tutkimuksessa näkyväksi yhtä arkisen elämän osa-alueetta, joka on jäänyt paikallisissa menneisyyden kuvauksissa useimmiten katveeseen. Siinä nousee erityisesti esiin naisten aktiivinen toiminta niin eri ammateissa kuin kodin piirissäkin. Uuden puutarhatiedon jakajina toimivat pääasiassa naispuoliset neuvojat, ja se kohdistettiin erityisesti naisille, joille opetettiin viljelyn lisäksi kasvien käyttöä ruoanlaitossa. Puutarhaviljelyn aloittaminen tarkoitti siten perinteisesti miesten hallussa olleiden arvokkaiden resurssien, viljelysmaan ja lannoitteiden, luovuttamista naisten haltuun. Naisten osallistuminen erilaisiin maataloustöihin on ollut

Suomessa tavallista, vain vauraampien talojen emännät saattoivat keskittyä ai-noastaan sisätöihin. Puutarhaviljelyssä ei kuitenkaan ollut kyse vain auttamisesta tarvittaessa vaan päätäntävällasta ja vastuusta: mitä viljeltiin, kuinka pal-jon ja miten työt suoritettiin. Puutar-haviljelyn vastustajat olivat tutkimus-aineistoni mukaan usein miehiä, mutta monet miehet myös tukivat ja kannus-tivat naisia ja auttoivat raskaissa töissä. Kyse ei siis ole sukupuolten välisestä vastakkainasettelusta.

Kun uusien ajatusten vastaanottoa tarkastellaan jälkeenpäin, näyttäytyvät vastustajat helposti takapajuisina van-haan takertujina ja jopa koomisessa va-lossa. Omassa ajassaan vastustajilla oli silti järkiperaisiiä syitä asenteeseensa: leipävilja oli tärkeää ja sitä kuitenkin osattiin kasvattaa, vaikkei luonto aina ollutkaan viljelijän puolella etenkaan maan pohjoisosissa. Viljelysmaata oli vähän ja lannoitteista ainainen pula, jo-ten ylimääräisiä resursseja ei todellakaan ollut tuhlattavaksi uusiin kokeiluihin, joiden onnistumista ei ollut omin sil-min nähnyt. Uusiin ruoka-aineisiin täy-tyi myös tottua, mikä ei ollut aina hel-poa. Jo perunan hyväksyminen suoma-laisten ruokavalioon 1800-luvun alussa oli vaatinut runsaasti valistustyötä, eikä kasvien lehtien syönti pinaatin ja salaat-tien muodossa saanut myöhemmin sen

suopeampaa vastaanottoa. Tänä päivänä vastaavia haasteita voivat kokea esimer-kiksi hyönteisravinnon puolestapuhujat. Periaatteessa tiedämme hyönteisten ot-tamisen ruokavalioon olevan monessa-kin mielessä järkevää, mutta ennakko-luulojen ylittäminen ei välttämättä ole meille sen helpompaa kuin meitä edeltä-ville sukupolvillekaan.

Olen kohdistanut tutkimukseni syr-jäseudulle Kainuuseen ja tuonut sitä näin kenties hieman keskemälle. Vas-taavia syrjiä on kuitenkin muuallakin, omine elämisen ja toimimisen reunaeh-toineen ja omanlaisine kulttuurin muu-toksineen. Toivon, että tutkimukseni voisi auttaa katsomaan ympäristöäm-me hieman eri tavalla. Vaatimattomat-kin istutukset ja yksittäiset kasvit voivat kantaa muistoja ja merkityksiä, olla yk-silöille tärkeitä ja sitoa ihmisiä yhteen, mutta niiden arvoa on mahdotonta ym-märtää ilman taustatietoa. Siksi kasvien tarinoita kannattaa kuunnella ja vanho-ja kasvikantoja säilyttää. Lisäksi ne ovat yleensä vähään tyytyväisiä. Ne myös ylläpitävät omalta osaltaan kasvilajis-tomme geneettistä monimuotoisuutta ja palvelevat samalla ekosysteemiä. Vaali-malla vanhoja kasvikantoja voimme teh-dä 1800-luvun kielellä ilmaisten siveelli-sen teon, kantaa oman pienen kortemme kekoon ympäristömme hyväksi.

Teksti perustuu FT **Marjukka Piiraisen** väitöskirjasta *Kansan ja kasvien kasvatusta – Puutarhatieto kainuulaisen pihakulttuurin muutoksessa* laadittuun lektioon, joka esitettiin väitöstilaisuudessa 2.12.2022 Itä-Suomen yliopistossa.